

MAGIA – PREZENTARE GENERALĂ

Întrucât e sfânt, misterul trebuie să fie ceva moral și prin urmare un obiect din domeniul rașionii pe care l-am putea cunoaște în chip suficient pentru uzul practic; dar întrucât e mister, nu e accesibil rașionii speculative, căci dacă ar fi, ar putea fi și comunicabil tuturor și, prin urmare, ar putea fi demonstrat exterior și public.

Kant

Magia (akkad. *imga* ‘preot’ > asir. *maga* ‘sacerdot’ > grec. *μαγεία* ‘vrăjitorie, farmece’ > lat. *magus* ‘preot persan’; chaldeean *Maghdim* ‘înalță înțelepciune, filozofie sacră’ – Kernbach, 1995, 332) este un sistem de ceremonii și acțiuni determinate de credința în puterea magului de a acționa asupra realității obiective cu ajutorul forțelor supranaturale și prin mijloace oculte sau paranormale.

Magia presupune existența unor forțe în natură (în general, reprezentări animiste), pe care invocația magică le poate obliga să acționeze în favoarea omului sau împotriva lui (*ibidem*). Actul magic intervine de obicei cu ocazia oricărei activități sau acțiuni importante, al cărei rezultat nu sta cu certitudine în puterea omului (Malinowski, 1993, 40).

Așa cum etimologia cuvântului o arată, magia a avut, în Antichitate, un cu totul alt statut. Magia semnifică, din punct de vedere etimologic, ‘știință și religie a *magilor*’ (magii fiind membrii unui trib ce făcea parte din confederația mezilor, trib din care erau recrutați preoții sectei lui Zoroastru; Massonneau, 5).

Magia era o instituție oficială, de stat, magii fiind socotiți solii zeilor (la chaldeeni, egipteni, iranieni, în America precolumbiană etc.). Ei puteau să lupte împotriva răului, să atenueze mânia zeilor și atacurile demonilor, practicile vrăjitorilor.

Pe lângă aceasta, ei mai practicau medicina magică, arogându-și, de asemenea, puterea de a opri din mersul lor soarele și luna, de a

abate trăsnetul asupra dușmanilor lor, de a provoca sau preîntâmpina catastrofe. În India forțele magice erau atribuite mai ales înțelepților mitici (*rishi*), care dispuneau de o forță nelimitată a blestemelor, având efect chiar și asupra zeilor (Kernbach, 1995, 333).

*
* *

R. H. Codrington, într-o primă cercetare a reprezentărilor magice, *The Melanésians* (1891), surprinde elementul central al gândirii primitivului, *mana*, esența sacralității oricărui element din natură. Codrington considera că pentru melanezieni *mana* este o „forță imaterială, într-un anume sens supranaturală, dar care se manifestă prin forță fizică, sau prin orice fel de putere și superioritate pe care o posedă omul.

Mana este elementul activ în tot ceea ce fac oamenii și în tot ceea ce cred că pot să facă în cadrele magiei. Datorită acestei puteri oamenii pot controla și dirija forțele naturii, pot face ploaie sau timp frumos, calm sau furtună, pot să aducă sau să alunge bolile, pot prezice viitorul, pot aduce fericirea sau nenorocirea.... Ea nu aparține unei clase speciale de magicieni, ci fiecare om de un anumit rang intră în contact cu *mana* și stăpânește câteva practici oculte... (Codrington, 118; 191)

Distanțându-se de concepțiile animatiste, care se bazau pe mișcarea simplistă, mecanică, a elementelor naturii, Bronislaw Malinowski stabilește caracteristicile fundamentale ale magiei: „Magia nu este derivată dintr-o observare a naturii sau din cunoașterea legilor ei, ea este o posesie primordială a omului, la care poate accede doar prin tradiție și care afirmă puterea autonomă a omului de a crea finalitățile dorite” (Malinowski, 1993, 119-120).

Un alt cercetător, J. A. King, abordează problemele magiei la primitivi (*The Supernatural. Its Origin, Nature and Evolution*, 1892). Și King este convins că magia trebuie să fie înțeleasă ca rezultat al acțiunilor anumitor forțe, care n-au nici o legătură cu animismul. Actele magice, considera el, se performau atunci când mersul natural al lucrurilor se întrerupea brutal, datorită unor întâmplări pe care primitivul le interpreta ca fiind cauzate de efectul unor forțe malefice sau benefice, care aduceau fericire sau nenoroc.

Ca urmare, se considera imperios necesar ca bunăvoința acestor

forțe să fie captată, din cauza groazei uriașe pe care oamenii o aveau față de ele. În viziunea lui King, magia apare ca urmare a legăturii intuite între fenomenele supranaturale și cele deja cunoscute. Atunci, primitivul, presupune King, datorită puternicei emoții, face asociații între acest fenomen și altele, stabilind relații cauzale – de cauză sau efect sau care erau și cauză și efect în același timp.

Tocmai pe această asociație de idei își întemeiază J. G. Frazer teoria sa privitoare la originea magiei (începând cu a doua ediție a *Crengii de aur*, 1900).

Privind magia ca pe o paraștiință și o pseudoartă, Frazer consideră că aceasta este caracterizată de două principii:

a) similarul produce similar, sau efectul se aseamănă cu cauza sa (legea similitudinii);

b) lucrurile care au fost odată în contact unele cu altele continuă să acționeze unele asupra celorlalte, la distanță, și după ce contactul fizic a încetat (legea contactului).

În acest mod se ajungea la o magie homeopatică (bazată pe similitudine, când magicianul credea că putea provoca orice efect prin imitarea lui) și la o magie contagioasă (bazată pe contact, când magicianul credea că, acționând asupra unui obiect, acționează și asupra persoanei căreia i-a aparținut obiectul).

Dar ambele tipuri de magie pot fi reunite sub denumirea de magie simpatetică: cele două variante se bazează, într-adevăr, pe presupuziția că obiectele acționează unul asupra altuia datorită unei simpatii tainice, care se transmite de la un obiect la altul. Astfel, simpatia reprezintă condiția necesară și suficientă pentru magie; toate riturile magice sunt simpatice și toate riturile simpatice sunt magice.

De asemenea, sistemul magiei simpatetice nu este alcătuit numai din precepte pozitive; el cuprinde un număr foarte mare de precepte negative, adică de interdicții (tabu-uri).

Cea mai răspândită aplicare a întâiului principiu – similarul produce similar – se poate observa în variate superstiții: se spune că se poate vindeca sau preveni o boală prin transmiterea ei pământului, unui copac, unei pietre; lucrurile asemănătoare sunt atrase unul către altul prin intermediul spiritelor lor etc.

Recolta va fi bună, pescuitul, vânătoarea vor avea rezultatele scontate dacă în prealabil se săvârșeau ceremonii care reproduceau momente ale semănatului, pescuitului, vânătorii etc.

Astfel înțeleasă, magia devine o formă primară a gândirii umane: ea este întreaga viață mistică și în aceleași timp, întreaga viață științifică a omului primitiv. La început, fără să ezite, omul și-a obiectivat ideile și modul lor de asociere, și-a închipuit că lucrurile sunt create după cum îi sugerează gândurile, s-a crezut stăpân asupra forțelor naturii după cum era stăpânul propriilor sale gesturi, dar a simțit că lumea îi opune rezistență.

*
* *

Știința originară a magilor, magia, a fost interpretată mai târziu ca vrăjitorie sau demonologie, din cauza alterărilor și transformărilor suferite în urma contactului cu religiile și superstițiile multor popoare cu care aceștia au intrat în contact.

În general, domeniul de activitate al magiei a fost privit cu destulă circumspecție. Religia oficială califică drept magie rămășițele unor culte vechi, din dorința de a câștiga teren și a scoate astfel din scenă un rival incomod. Insistența cu care erau anatemizate vechile practici mult timp după ce oficial fusese adoptată noua religie ne face să bănuim activizarea notabilă prin care era caracterizată religia învinsă, care nu înțelegea să iasă foarte ușor din viață și mai ales din mentalitatea oamenilor de rând.

O încercare definitivă de clarificare a domeniului magiei și a trăsăturilor caracteristice acesteia au întreprins-o M. Mauss și H. Hubert în cunoscutul lor studiu *Teoria generală a magiei*.

„În ceea ce ne privește, magice sunt doar lucrurile considerate cu adevărat în acest fel de o întreagă societate, și nu numai de o parte a sa” (Mauss-Hubert, 25).

Și încă o observație importantă: riturile magice și întreaga magie țin, înainte de toate, de tradiție. Actele care nu se repetă, în a căror eficacitate nu crede întregul grup social nu pot fi magice (*idem*, 26).

O contribuție semnificativă, care depășește cadrul general propus de Frazer, se referă la caracterul simpatic, trăsătură exclusivă a ritualui magic. „Acesta este un criteriu insuficient. Nu numai că există rituri magice care nu sunt simpatice, dar simpatia însăși nu este specifică magiei, întrucât actele simpatice se întâlnesc și în religie. Atunci când marele preot din templul de la Ierusalim varsă apă pe altar, cu prilejul sărbătorii Soucoth, și ridică brațele, el îndeplinește un rit de tip simpatic menit să aducă ploaia” (*idem*, 28). Prin urmare, riturile simpatice pot

să fie la fel de bine atât magice, cât și religioase. Astfel, cercetătorii francezi conchid: „Vom denumi magie orice rit care nu face parte dintr-un cult organizat, un rit privat, secret, misterios, tinzând la limită către un rit interzis” (*ibidem*, 32).

Această afirmație acoperă numai parțial realitatea magiei. Ceea ce se potrivește cel mai bine definiției savanților francezi este de domeniul vrăjitoriei, deoarece magia, așa cum vom vedea, cunoaște frecvent practici colective (mai ales în cazul epidemiilor, al epizootiilor etc.) care afectează întreaga comunitate. Din această cauză, și aura de taină care acoperă performarea ritului magic are oarecum de suferit: toți sătenii sunt la curent cu desfășurarea actului magic, dar păstrează, ritual, tăcerea.

Un alt cercetător preocupat de această temă, J. Maxwell, credea că această așa-numită „magie prohibită” are la origine migrația: „migrația vechilor popoare a adus schimbări în multe obiceiuri. Națiuni întregi sau colonii își părăseau patria-mamă pentru a se stabili în alte părți. Aceste deplasări antrenează invazii, războaie între invadatori și autohtoni. Când aceștia din urmă erau învinși, cultul lor public dispărea, înlocuit fiind cu cel al învingătorului, ale cărui zeități, religii, liturghii se instalau în locul vechilor culte; divinitățile învinse treceau în rândurile demonilor sau ale geniilor rele, preoții lor deveneau magicieni, vrăjitori, iar ritualurile lor o liturghie magică” (Maxwell, 71).

Seminția înfrântă simboliza de fapt neputința și neadaptarea puterilor celeste. Zeii învinșilor erau stigmatizați. Incapabili să-și ofere serviciile atunci când se simțea această nevoie imperioasă, ei deveneau însemne ale răului, ale faptelor prohibite. Invocarea acestor zei presupunea de acum încolo discreția totală, iar cultul religios devine cult magic. J. Maxwell continuă: „Aceste religii astfel transformate în magii tind să devină magii prohibite atât din cauza proscrierii cultului învins, a obligației de a-și celebra ceremoniile pe ascuns, cât și din cauza intereselor individuale egoiste și pasionate, a intereselor colective și publice pe care religia și magia religioasă oficială aveau misiunea să le protejeze” (*idem*, 124).

Dar cea mai importantă delimitare făcută de J. Maxwell are în vedere caracterul activ al magiei: „Manifestările ei nu sunt îndreptate către ființe a căror voință nu poate fi constrânsă, dar poate fi înduplecată prin implorări și ofrande. Ea se adresează ființelor sau forțelor care pot fi supuse, în anumite condiții, voinței umane” (*ibidem*, 12). Actul

religios este o rugăciune, actul magic – expresia unei voințe. „Ritul magic este expresia unei voințe puternice, afirmată în fiecare detaliu al ritualului, tinzând la subjugarea ființelor supranaturale sau la dominarea forțelor naturale care, în mod obișnuit, scapă puterii omului” (*ibidem*, 13).

Émile Durkheim distinge la rândul lui magia de religie: deși ambele sunt caracterizate de multe principii în comun, mai ales în ceea ce privește latura rituală, magia se deosebește totuși de cea din urmă prin câteva absențe semnificative: nu există noțiunea de Biserică magică; magiei îi lipsește comunitatea morală formată din ansamblul credincioșilor, deși atât ea, cât și religia, țin de domeniul realităților sacre. Dar, „delimitând astfel magia de religie, nu ne propunem să stabilim între ele vreo ruptură. Între ele, frontierele sunt de cele mai multe ori incerte” (Durkheim, 52).

Aflat sub influența lui Durkheim, Lucien Lévy-Bruhl crede, la rândul lui, că modalitățile de a surprinde realul sunt reprezentări colective comune membrilor unui grup social. Magia este acum inclusă într-un sistem de gândire mai amplu. Lévy-Bruhl definește gândirea primitivă, pe care o numește prelogică și care, în viziunea lui, se caracterizează prin credința într-o lume dublă, una vizibilă, alta invizibilă, una naturală, alta supranaturală. În viața și în comportamentul său, omul tribal avea sentimentul permanent al contactului cu lumea invizibilă și supranaturală, a cărei prezență o simțea la tot pasul. Aici intervine funcția simbolului, care constă în a face prezent invizibilul. Simbolul nu este doar o imagine a ființei supranaturale: el asigură o veritabilă participare la viața acestei ființe.

Pentru Roger Caillois, exponentul celeilalte lumi este sacrul. Acesta se prezintă ca o proprietate, permanentă sau temporară, care învăluie ființele sau lucrurile pe care pune stăpânire. Sacralitatea însă nu face parte din esența ființelor sau a lucrurilor. Ea este suprapusă realului într-o manieră misterioasă. Caillois riscă o precizare, dar limitează câmpul de aplicabilitate: în forma lui elementară, sacrul reprezintă astfel, înainte de toate, o energie periculoasă, incomprehensibilă, cel mai adesea maleabilă, deosebit de eficientă (Caillois, 22). Din această cauză, în societatea tradițională apar riturile, din necesitatea unei organizări perfecte a raporturilor mutuale dintre sacru și profan: menținerea distanțelor, transformarea forțelor, invocarea și alungarea lor. Este un du-te-vino indispensabil, reglat de riturile de consacrare, de desacralizare sau expiatorii. Complementul ritului este interdicția.

Un alt cercetător care a adus importante precizări în acest domeniu este Mircea Eliade. El subliniază mai ales opoziția sacru/profan: „Omul ia cunoștință de sacru deoarece acesta se manifestă, se înfățișează sub forma a ceva total diferit de profan” (Eliade, 1992-1, 13). În continuare, pe urmele lui N. Söderblom și a lui R. Otto, Eliade subliniază natura specifică a sacrului: „Sacrul se manifestă mereu ca o forță de un cu totul alt ordin decât forțele naturale” (*idem*, 12).

Totuși, dacă sacrul se manifestă ca o realitate care înfățișează un alt ordin decât cel natural, niciodată el nu se prezintă în stare pură, nici sub propriul lui chip. Actul dialectic rămâne același: manifestarea sacrului prin intermediul a altceva decât el însuși; sacrul apare în obiecte, mituri sau simboluri, dar niciodată în întregime și într-o manieră imediată și în totalitatea sa. Astfel, pe lângă omogenitatea naturii, hierofaniile – aspectul pe care-l ia sacrul la contactul cu lumea profană – prezintă și o omogenitate deconcertantă a formelor: rituri, mituri, forme divine, obiecte simboluri, oameni, animale, plante, locuri. Fiecare din aceste categorii are propria sa morfologie, care înfățișează atât o modalitate a sacrului, cât și o situație particulară a omului în raport cu sacrul.

Sacrul se manifestă prin intermediul obiectelor sau al ființelor, care devin altceva fără ca totuși să înceteze să facă parte din mediul lor natural. Un arbore sacru rămâne un arbore, având o natură diferită de natura sa de arbore. Omul învăluit în sacralitate – vrăjitor, preot, șaman – rămâne un om. Totuși, în viziunea lui *homo religiosus*, realitatea ființei preotului sau a vrăjitorului s-a transmutat în contact cu o altă realitate, cu „altceva”, cu o realitate transcendentă. Ființa sacră sau obiectul sacru capătă o eficiență de o altă natură decât cea naturală. Hierofania este un fenomen religios perceput de omul religios: ca fenomen, ea nu poate fi separată de experiența omului.

*

* *

Pe lângă aspectul pasiv pe care-l relevă inițial magia – omul este un simplu martor al intruziunilor diverselor forțe în universul lui – activismul ei capătă relativ repede aspecte contradictorii: magicianul, cel care știe, cel care poate influența sau chiar stăpâni aceste forțe înfricoșătoare, poate folosi știința lui într-un sens pozitiv sau negativ: (îi poate apărea pe semeni, sau, dimpotrivă, le poate face rău).

În Antichitate magia era văzută ca o știință activă, o extindere a activității și a inițiativei umane în detrimentul libertății divine (Bouché-Leclercq, I, 18). Departe de a fi contemplativă și supusă, ea este în cea mai mare parte activă și violentă. Îndreptată către viitor, ea încearcă să ajungă la un obiectiv cât mai pozitiv, să-i constrângă pe zei, să forțeze legile naturii, atât pentru a evita nenorocirile (magie albă), cât și pentru a le produce (magie neagră). Astfel, *bona carmina* erau destinate prevenirii sau îndepărtării dezechilibrelor (în cazul medicinei magice, al magiei meteorologice), în timp ce *mala carmina* erau maleficiile (cele care produceau deochiul, bolile etc.). Zeii cărora li se adresează sunt zeii infernali, suflete ale morților, adică influențe inferioare și impure, respinse de religie.

Prezența elementului demonic, cel care face legătura între lumea umanului și cea a supranaturalului, se conturează, încă din primele încercări de definire a magiei, drept un element de referință care va strânge în jurul lui, mai târziu, toate reprezentările legate de vrăjitorie (magia neagră). Într-o lucrare celebră din secolul al VII-lea, *Etimologiile*, Isidor din Sevilla definea astfel magia: magia este un artificiu oferit oamenilor, în numeroase locuri și epoci, de către „îngerii cei răi” sau demoni.

El spune că *magi* (magicienii) sunt în general recunoscuți ca *malefici* (răufăcători) pentru că ei comit crime oribile, perturbă spiritele,ucid oamenii prin intermediul farmecelor și-i înșală prin iluzii (Kieckhefer, 16). Enumerarea procedeelor magice practicate în această perioadă marchează, după cum se vede, încă o puternică înrăurire a credințelor antice, deși din ce în ce mai pregnant se conturează reprezentările creștine ale problemei.

Isidor din Sevilla menționează următoarele tipuri de magie: *geomanția* (o formă de divinație care utilizează pământul); *hidromanția* (care avea ca element de bază apa); *aeromanția* (- aerul); *piromanția* (- focul); *incantația* (formulele verbale); *haruspiciul* (implică respectarea orelor); *augurii*, *auspiciile* (zborul, cântecul păsărilor etc.); *necromanția* (reînvie și chestionează morții); *astrologia* (studiază poziția astrilor) ș.a.m.d.

În secolul al XII-lea, teologul Hugues de Saint-Victor distingea de asemenea tipuri de magie care conservau liniile directe trasate în Antichitate: *mantica*, în care intrau necromanția, divinația prin cele patru elemente (pământul, aerul, focul și apa); *mathematica*:

haruspiciile, augurii, horoscopul; *sortilegium*: cercetarea sortilor; *maleficium*: vrăjitoria; *prestigium*: iluzia.

Erau considerați *malefici* (vrăjitori) „cei care prin descântece, legături demonice sau alte forme de leacuri nelegiuite comit acte oribile cu ajutorul și prin încurajarea demonului” (*idem*, 16).

Trebuie să spunem că atitudinea autorității religioase față de vrăjitori și vrăjitorie (magie neagră) s-a modificat o dată cu sfârșitul secolului al XII-lea, sub efectul a două cauze, legate între ele: pe de o parte, afirmarea ereziei valdenzilor și albigenzilor; pe de altă parte, o voință crescândă de evanghelizare.

Concret, la cererea lui Konrad von Marburg, primul inchizitor oficial al Germaniei, papa Grigore al IX-lea a publicat succesiv două bulle (din 1232 și 1233) care enumerau toate crimele făptuite de secta împotriva căreia lupta Konrad. Era vorba – credeau inchizitorul și pontiful – de o societate secretă în care novicii sărutau fundul unui broscoi râios și al unei pisici negre, și se prosternau în fața unui bărbat palid, slab și rece ca gheața. La aceste întruniri diabolice, participanții îl adorau pe Lucifer, se dădeau la cele mai nerușinate dezmațuri sexuale, iar de Paște primeau ostia pentru ca apoi s-o scuipe pe gunoaie (Delumeau, II, 264-265).

Iată conturată tipologia a ceea ce se va numi curând „sabatul” și, opusă creștinismului, o antireligie amenințătoare. Includerea practicilor de magie albă, de fapt, de magie în general, în cele de magie neagră, cumulate cu profanarea Bisericii, au început să fie un loc comun în descrierea practicantilor lor, a vrăjitorilor.

Formicarius (Furnicarul – 1435-1437) prima lucrare demonologică în care se insistă asupra rolului femeii în vrăjitorie, avându-l drept autor pe Johann Nider, descrie activitatea magicienilor: vrăjitorii și vrăjitoarele fac farmece, stârnesc furtuni, distrug ogoarele, se închină lui Lucifer și se duc la sabat pe calea văzduhului. Femeile magiciene se specializează în prepararea filtrelor de dragoste, răpiri de copii și antropofagie. Și, ca o caracteristică generală, toți și toate fac parte dintr-o sectă demoniacă în sânul căreia Dumnezeu este renegat (Delumeau, II, 269).

Jean Vincent (cca. 1475), în tratatul *Contre les arts magiques et ceux qui disent que ces artifices n'ont aucune efficacité*, afirma la rândul

CUPRINS

Cuvânt înainte	5
Magia – prezentare generală	9
Elemente ale sacrului	23
Reprezentanții sacrului	32
– A. Calitățile înnăscute ale magicianului	32
– B. Cum devine cineva magician	54
– C. Nespecializarea	62
Mijloace magice	80
Scheme structurale ale actelor magice	92
– Magia simpatetică	93
– Magia contagioasă	103
Practici magice	106
Reprezentarea bolilor	127
Condiționarea temporală	160
Condiționarea spațială	168
Plante magice	187
Obiecte magice	213
Text și metatext (structura descântecului)	239
Bibliografie	311
Indice selectiv de materii	319
Indice selectiv de nume	325